

Pasteur4OA: Kľúč na otvorenie vedy

Projekt PASTEUR4OA nadväzuje na odporúčanie Európskej komisie týkajúce sa otvoreného prístupu k výsledkom výskumu z roku 2012. Jeho cieľom je pomoc a podpora pri tvorbe národných politík otvoreného prístupu v krajinách EÚ a ich vzájomná koordinácia za účelom dosiahnutia otvoreného prístupu ku všetkým výsledkom výskumu, financovaným z verejných zdrojov.

PASTEUR4OA

Myšlienka otvoreného prístupu (Open Access) k úplným textom publikácií, ktoré sú výsledkom výskumných aktivít, si len pomaly razí svoju cestu k slovenskej vedeckovýskumnej obci a k ostatným zainteresovaným stranám. Je všeobecne známe, že viaceré európske krajiny sú v zavádzaní otvoreného prístupu ďalej ako my a tieto snahy výrazne podporuje aj Európska komisia. Jednou z viacerých podporných aktivít zo strany EÚ je aj projekt PASTEUR4OA.

O projekte

Projekt PASTEUR4OA (Open Access Policy Alignment Strategies for European Union), realizovaný v rámci 7. RP v období od 1. 2. 2014 do 31. 7. 2016, pomáha pri snahe podporiť myšlienku otvorenej vedy na úrovni Európskej únie. Do projektu sa zapojilo 15 vplyvných medzinárodných organizácií a národných subjektov výskumu z viacerých krajín. Kľúčovú úlohu v ňom zohrávajú medzinárodné združenia vedeckých knižníc ako LIBER či EIFL, medzinárodné združenia podporujúce otvorený výskum ako EOS, SPARC a Open Knowledge a v neposlednom rade medzinárodná organizácia, zameraná na štandardizáciu a interoperabilitu výskumných informácií EuroCRIS.

V rámci projektu bolo vytvorených viacero prieskumov a prípadových štúdií zameraných na zmapovanie východiskového stavu problematiky otvoreného prístupu, na načrtnutie základných problémov resp. možných riešení. Za všetky možno spomenúť stručný prehľad situácie v oblasti otvoreného prístupu v jednotlivých regiónoch a krajinách.

(http://www.pasteur4oa.eu/sites/pasteur4oa/files/news_files/PASTEUR4OA_Briefing%20Paper.pdf)

V rámci projektu je realizované množstvo aktivít vo viacerých etapách. Spomeňme tie najvýznamnejšie:

- **Identifikácia zodpovedných organizácií (kľúčových uzlov) v európskych krajinách a vytvorenie siete týchto organizácií.** Ide o organizácie, ktoré majú v jednotlivých krajinách na starosti problematiku otvoreného prístupu na národnej úrovni. Od týchto organizácií sa očakáva, že budú realizovať v praxi odporúčania projektu PASTEUR4OA pri tvorbe národných stratégií otvoreného prístupu. Slovensko je zastúpené Centrom vedecko-technických informácií SR (CVTI SR).
- **Vytvorenie programu na zapojenie tvorcov politík**
- **Vytvorenie siete zodpovedných organizácií Knowledge Net**
- **Zaznamenať existujúce politiky a vytvoriť ich typológiu** ako základ na vytvorenie odporúčení. Politiky sú zaznamenané v registri ROARMAP (The Registry of Open Access Repository Mandates and Policies, <http://roarmap.eprints.org/>). Ide o medzinárodný register s implementovaným vyhľadávacím rozhraním (<http://roarmap.eprints.org/cgi/search/advanced>), úlohou ktorého je sledovať rast počtu mandátov a politík otvoreného prístupu. Vo februári 2016 obsahoval 750 politík výskumných organizácií a ich zložiek, grantových agentúr, ako aj politík platných pre viac organizácií súčasne. Podstatou týchto politík je, že požadujú od výskumníkov zabezpečenie otvoreného prístupu k recenzovaným článkom, uloženým do repozitárov s otvoreným prístupom. Za Slovensko je uvedená jedna politika týkajúca sa Centrálného registra záverečných prác (<http://www.crzp.sk>), prevádzkovaného CVTI SR. Záznam príslušnej politiky v registri možno nájsť tu: <http://roarmap.eprints.org/284/>
- **Vytvorenie série metodických materiálov**, vysvetľujúcich základné pojmy, ciele, postupy a význam otvoreného prístupu všetkým cieľovým skupinám. Pozrime sa na tieto materiály podrobnejšie.

Otvorený prístup: Ako na to

Snahou série dokumentov je v kocke vysvetliť, čo znamená politika otvoreného prístupu a kto by ju mal implementovať. Dokumenty na základe skúseností z krajín s najviac otvorenou vedou navrhujú konkrétne zásady a formulácie, ktoré by politika mala obsahovať. Cieľom je dosiahnuť účinnosť politík otvoreného prístupu, ako aj ich harmonizácia naprieč Európskou úniou.

Ich cieľom v neposlednom rade je tiež obhájiť nutnosť zavedenia otvoreného prístupu a presvedčiť nerozhodnutých, o čom svedčí aj ich súhrnný názov v angličtine: *Advocacy resources*.

Čo je otvorený prístup a ako ho implementovať

Myšlienka otvoreného prístupu si kladie za cieľ odstrániť obmedzený prístup k vedeckým výstupom, ktorý je spravidla spôsobený vysokými poplatkami za predplatenie časopisu. Otvoreným prístupom rozumieme prax poskytovania online prístupu k vedeckým informáciám (články, monografie, výskumné dáta a ostatné výsledky výskumu), ktorý je bezplatný pre čitateľa a licencovaný tak, aby sprístupnené informácie mohli byť používané výskumníkmi, priemyslom aj občanmi.

Míľnikom vývoja definícií otvoreného prístupu bola Budapeštska iniciatíva otvoreného prístupu (Budapest Open Access Initiative – BOAI, 2002) a Berlínska deklarácia o otvorenom prístupe (Október 2003).

Rozoznávame dva spôsoby otvoreného prístupu:

Autoarchivácia (Zelená cesta): Autori publikujú svoj výskum na nimi preferovanom mieste a po prijatí archivujú elektronickú kópiu recenzovanej publikácie a súvisiace výskumné dáta v inštitucionálnom alebo tematickom repozitári, prostredníctvom ktorého je tento výskum voľne dostupný každému.

Treba zdôrazniť, že v rámci autoarchivácie sa uvažuje s otvoreným prístupom nielen k článkom a monografiám, ale aj k súvisiacim výskumným dátam.

Otvorené publikovanie (Zlatá cesta): Autori publikujú svoje vedecké práce v časopisoch alebo v seriáloch monografií s otvoreným prístupom. Tieto publikácie sú voľne dostupné koncovému používateľovi cez internet.

Koho sa politika týka a čo by mala obsahovať

Dokumenty projektu PASTEUR4OA delia subjekty, ktoré by mali zaviesť politiku otvoreného prístupu k vedeckým výsledkom na dve kategórie:

- Výskumné organizácie
- Grantové agentúry

Účinná politika by mala viesť do praxe nasledovné postupy a nástroje:

- *Hodnotenie medzinárodných politík* a umiestnenie organizácie v medzinárodnom kontexte vedeckej komunikácie a publikačných postupov.
- *Účasť na dialógu a spolupráci na vývoji politiky* medzi zainteresovanými v rámci inštitúcie aj mimo nej. Vytvorenie pracovnej skupiny k otvoreniu prístupu a implementačnej skupiny otvoreného prístupu so zastúpenými všetkými stranami.
- *E-infraštruktúra*, napr. repozitár s otvoreným prístupom.
- *Vytvorenie obsahu politiky* s jasným popisom úloh a zodpovedností zainteresovaných.
- *Poradenstvo a školenia* pre výskumníkov, očakáva sa že činnosť (konzultácie a semináre pre výskumníkov o repozitári, o otvorenom prístupe a autorských právach; šablóny a informačné materiály atď.) budú zabezpečovať predovšetkým univerzity, resp. vedecké knižnice.
- *Poskytovanie stimulov a odmien* výskumníkom, napríklad zahrnutie publikovania s otvoreným prístupom do kritérií kariérneho postupu pre mladých výskumníkov.
- *Realizácia politiky a dodržiavanie kontrolných mechanizmov*. Podstata tohto kroku spočíva predovšetkým v kontrole obsahu repozitára a porovnaní jeho obsahu s overeným zdrojom. Cieľom je zistiť, či všetky publikácie, ktoré boli umiestnené do repozitára, zodpovedajú skutočnosti. Referenčnou databázou môžu byť komerčné indexovacie služby (WoS, Scopus a pod.) alebo informačný systém, v ktorom sa metadáta publikácií za inštitúciu evidujú, napríklad systém CRIS¹. Pre slovenské univerzity je vhodným a overeným zdrojom metadát Centrálny register publikačnej činnosti (<https://www.crepc.sk>). Zozbierané údaje o publikáciách sa priebežne spracúvajú v podobe hodnotiacich správ (výročné správy a pod.).
- *Poskytovanie prostriedkov s cieľom zabezpečiť dlhodobú udržateľnosť týchto služieb a aktivít*. Na dosiahnutie úspechu politiky otvoreného prístupu k vedeckým informáciám v meniacich sa podmienkach inštitúcie by malo byť zabezpečené dlhodobé financovanie a organizačné (ľudské) zdroje.

Prínosy politiky

Výskumná inštitúcia implementáciou politiky otvoreného prístupu získava:

- kolekciu svojich vedeckých výstupov, ktoré priebežne zhromažďuje a dopĺňa, dlhodobo ich uchováva a šíri prostredníctvom repozitára. Tieto výstupy môžu byť opakovane používané na vedecké účely.

¹ Current Research Information System v súlade s metodikou a štandardmi EK (dátový formát CERIF), administrovanými, vyvíjanými a šírenými prostredníctvom medzinárodnej organizácie pre výskumné informácie EuroCRIS (<http://www.eurocris.org>)

- možnosť indexácie a sledovania vedeckých výstupov organizácie medzinárodnými vyhľadávacími nástrojmi na internete, ako napríklad Google.
- podklad o výskumnom potenciáli, o jeho sledovanosti a využívaní: zbiera dáta a ukazovatele, ktoré môžu byť použité pri inštitucionálnom plánovaní a pri hľadaní zdrojov financovania.
- posilnenie medzinárodnej komunikácie, skvalitnenie prostredia spolupráce a lepší medzinárodný profil inštitúcie.

Výskumníci určite ocenia väčšiu viditeľnosť výskumu a početnejšie citácie, rastúcu používanosť výstupov výskumu a jeho vplyv, ako aj trvalý odkaz na každý z výskumných výstupov.

Z otvoreného prístupu k výsledkom výskumu profitujú aj **grantové agentúry**. Tým, že požadujú otvorený prístup k financovanému výskumu:

- sú schopné lepšie kontrolovať kvalitu a transparentnosť financovaného výskumu
- zvyšujú inovačný potenciál výskumných inštitúcií a malých a stredných podnikov s intenzívnou výskumnou činnosťou
- umožňujú vznik nových a inovačných spôsobov vykonávania výskumu, ako napríklad hĺbková analýza dát a textu a technologicky náročné metódy výskumu
- umožňujú vznik novej spolupráce a vytváranie interdisciplinárnych a medzinárodne riadených výskumných komunit
- podporujú vedeckú a výskumnú gramotnosť obyvateľstva a rozširujú občianske vedecké aktivity
- postupne možno očakávať úsporu finančných prostriedkov, ktoré by inak boli použité na drahé predplatné
- celkove získavajú vyššiu návratnosť investícií do výskumu prostredníctvom otvoreného prístupu, jednak viacnásobným použitím a vyššou viditeľnosťou výsledkov financovaného výskumu

Účinnosť politiky

Na základe výskumov bolo konštatované, že len povinné politiky zvýšia úroveň otvoreného prístupu k materiálom nad základnú úroveň dobrovoľného poskytovania (asi 15 % publikácií). Z tohto zistenia vychádzajú zásady účinnosti politiky, formulované projektom PASTEUR4OA:

- Výskumné články musia byť uložené v inštitucionálnom repozitári (politika je povinná).
- Uloženie publikácie nie je možné odpustiť: to znamená, že bez ohľadu na podmienky embarga článok musí byť uložený na mieste, určenom politikou.
- V prípade, ak politika uvádza, že autor by si mal zachovať určité práva k publikovanej práci, táto požiadavka je povinná a nemožno ju odpustiť.
- Uložené práce musia byť voľne sprístupnené a ak existuje embargo, potom musia byť sprístupnené hneď, ako sa embargo skončí.
- Politika spája uloženie článkov s hodnotením výskumu, resp. s realizáciou hodnotiacich postupov v rámci inštitúcie: politika uvádza, že články, ktoré nie sú uložené v súlade s požiadavkami politiky, nebudú započítané do hodnotenia výkonnosti alebo do postupov hodnotenia výskumu.

V rámci projektu boli spracované aj vzorové formulácie, týkajúce sa jednak politiky otvoreného prístupu výskumnej organizácie, jednak vzor klauzúl Dohody o grante, ktoré uzatvára poskytovateľ finančných prostriedkov s výskumnou organizáciou – žiadateľom o grant. Tieto formulácie boli preložené do viacerých jazykov vrátane slovenčiny a sú dostupné na internetovej stránke projektu <http://www.pasteur4oa.eu>. Dokumenty, použité na prípravu tohto článku sa nachádzajú na podstránke *Advocacy resources* (<http://www.pasteur4oa.eu/resources>). Keďže projekt v čase prípravy tohto článku ešte nebol ukončený, dá sa očakávať, že na stránke pribudnú aj ďalšie zaujímavé materiály k problematike otvoreného prístupu.

Celkom na záver ešte jeden postreh: zaujímavé je, že v materiáloch sa prakticky nespomína celoštátne koordinovaná, centralizovaná politika v oblasti štátnej podpory vedy a výskumu, nastavená formou legislatívnych dokumentov, na akú sme na Slovensku, ale i v iných krajinách najmä v strednej Európe zvyknutí. Ťarchu zodpovednosti v prezentovaných odporúčaniach nesú grantové agentúry, ktoré prakticky realizujú financovanie výskumu z verejných zdrojov, a tým pádom majú vo vzťahu k výskumným organizáciám k dispozícii všetky nástroje (hlavne finančné) na striktné vyžadovanie otvoreného prístupu k dosiahnutým výsledkom.

Ing. Danica Zendulková

danica.zendulkova@cvtisr.sk ■

(Centrum vedecko-technických informácií SR)